

Eksemplaret

BIBLIOFILE BETRAGTNINGER, IKKE ALLE
VENLIGE, FRA HINSIDES VESTERHAVET

AF BENT JUEL-JENSEN

I sine Sandars Forelæsninger i Cambridge i 1947 sagde John Carter: »Eksemplarets tilstand har været af største betydning for kenderen saalænge bøger har været samleobjekter.« Carter skrev fint og udførligt om dette interessante emne. Paa dansk har faa beskæftiget sig med temaet. K. F. Plesner skrev med megen indsigt for over et kvart aarhundrede siden: først for ganske nylig har Peter Christiansen i sin fornemme essaysamling paany berørt adskillige sider af eksemplarets fysiske egenskaber og har givet et vægtigt bidrag til den sparsomme litteratur. Maaske den bedste bog om bogen som samleobjekt paa et skandinavisk sprog er Viktor Johansson's mesterlige *Försvar*.

Interessen for bøger, virkelig gamle saavel som nyere, som samleobjekter, er ligesom samlernes antal vokset voldsomt i de sidste tyve aar. Hvorvidt alle de nyere samlere samler, fordi de virkelig holder af bøger, eller fordi de mener, at det nu hører sig til at have bibliofile skueretter i stuen, skal jeg ikke komme ind paa. Enkelte køber gamle bøger som en pengeanbringelse – om de brænder fingrene er forsaavidt ligegyldigt – det er maaske endog saare ønskeligt, for de gør det allerede begrænsede antal attraaværdige gamle bøger endnu mindre for den virkelige samler. De følgende spredte betragtninger er henvendt til den ægte bogsamler.

Min bibliofile erfaring er erhvervet i Skandinavien, England og Nordamerika. Det er muligt af nogen interesse at forsøge paa at fremhæve enkelte forskelle mellem bibliofilien i Skandinavien og i de engelsk-talende lande, for der er visse slaaende kontraster, selv om disse maaske var mere iøjnefaldende for 25 aar siden, end de er nu.

I England havde privatsamleren i to aarhundreder domineret det antikvariske bogmarked. »Amatøren«, hvadenten det var en Malone, en Beckford, en Heber eller en H. W. »Inchrule« Miller, en Huth, en Wise eller en Jennings eller Keynes, bestemte farten direkte eller indirekte, fordi de havde saa stor indflydelse, hver i deres epoke, paa privatsamlerens standarder,

*Taste and Technique
in Book-Collecting.*
C.U.P. 1948, p. 71

Bøger. 1942, p. 27 ff.

*Om at samle paa
bøger.* 1970

*Försvar för
boksamlaren.*
Stockholm 1943

*Engelsk og dansk
marked*

og saaledes ogsaa paa hvad boghandlerne forsøgte at skaffe samlerne. Relativt var gamle bøger ingen mangelvare før midten af dette aarhundrede. Dersom antikvarboghandlerne ikke kunne fremskaffe en vare, der imødekom samlerens kriterier, solgte de ingen bøger. Tiderne har ændret sig. Gamle bøger bliver færre og færre paa det aabne marked, og voldsomme indkøb af nye institutioner (navnlig amerikanske) saavel som et stigende antal privatsamlere gør det meget usandsynligt, at dette forhold vil ændre sig.

I Danmark har situationen i for mange aar været den, at boghandlerne i for høj grad har dikteret, hvad samleren skulde synes om, og i hvilken tilstand. Det har været interessant at følge paa afstand, hvorledes visse københavnske antikvarer i de senere aar har gjort rigelige indkøb i England af det trivielle, det ligegyldige, saasom viktorianske sæt af ældre forfattere, oftest uden nogen tekstlig værdi, bundet i solide bind af passende kvalitet som 'hyldemøbler'. Disse tvivlsomme produkter bliver passende beskrevet i et elegant katalog, og afsættes som varmt brød til de uskyldige. At denne tingenes tilstand forefindes er utvivlsomt samlerens fejl; for ofte har han været for ukritisk og har vidst for lidt.

Et konkret eksempel er bedre end almindeligheder. Dersom Quaritch beskriver en bog fra 1590erne som et 'fint eksemplar i samtidigt pergament' kan man være absolut sikker paa, at eksemplaret er nøjagtig som beskrevet: Bogen er komplet, ren, uberørt og i et samtidigt bind. Den er ikke paa nogen maade blevet 'doktoreret', bogen har ikke været skilt ad, bladene er ikke vaskede, bindet har ikke været fjernet fra bogen, og er ikke repareret. Paa den anden side ved jeg lige saa bestemt, at om jeg faar en bog fra samme periode tilbudt fra et vist stort københavnsk boghus, der er beskrevet som et 'stort, fint eksemplar i samtidigt pergamentbind', er det saare sandsynligt, at bogen har været paa husets 'sygehus' og har undergaaet en større operation, hvorunder et fedtplettet, æseløret eksemplar er blevet skilt ad, alle blade er blevet vaskede og reparerede, bogen er blevet heftet igen og indsat i et aabenlyst restaureret bind. Hvad jeg finder irriterende er, at vedkommende antikvar underkender samlerens intelligens. Man ville maaske gerne eje selv et restaureret og vasket eksemplar af en meget sjælden bog, men hvorfor ikke ærligt beskrive bogens defekter, for restaurering er en defekt. Det skandinaviske bogmarked er ret begræn-

*Paalidelig
beskrivelse i
antikvarkataloger*

set, og samleren er oftest i stand til at konstatere, hvor bogen stammer fra, og i hvad tilstand den var, før den blev 'forbedret'.

Engelske samlere er langt mere nøjeregnende med spørgsmaalet: »er bogen komplet?« end mange danske, og jeg vil formode, at samlerens forlangender har haft en heldig indflydelse paa engelske antikvarer, der i det store og hele ærligt prøver paa at beskrive en bogs defekter. Danske konventioner har tolereret indlysende mangler. En betydelig bog fra det 19de aarhundrede som de Quincey's *Confessions of an English Opium-Eater*, 1822, er ukomplet uden smudstitlen, der er det første blad i første ark. Smudstitlen mangler ofte i engelske bøger fra den første halvdel af det nittende aarhundrede; den fjernedes af bogbinderen, for det fyldte i spildpapirskassen og gav en lille ekstrafortjeneste til de oftest slet betalte haandværkere. Men samleren, der nu ønsker at eje det perfekte, forlanger at faa sin *Opium-Eater* med dette blad. Han maa betale derfor, for det fuldkomne eksemplar vil koste det dobbelte af et med manglende smudstitel. Dette betyder dog ikke, at samleren skal foragte eksemplaret med denne defekt. Maaske forekommer det fuldendte saa sjældent, at der er liden sandsynlighed for, at han nogen sinde vil faa en chance for at erhverve det. Eller maaske ligger det perfekte eksemplar uden for hans økonomiske rækkevidde. Det ville være taabeligt ikke at indlemme en ønskværdig bog – tiltrækkende paa anden maade – dersom manglen paa en smudstitel betød forskellen mellem at have det begærede og at leve med et hul i hyldens række, der ikke ville være nogen rimelig chance for at fylde. Alt for ofte behandler danske antikvarer emnet 'smudstitler' med alt for megen nonchalance, sikkert af uvidenhed snarere end af uærlighed. Alt for ofte bruges undskyldningen, at hjælpemidlerne (dvs. bibliografiske haandbøger) er utilstrækkelige eller mangler for den og den forfatter. Undskyldningen er kun delvis gyldig; med blot en rudimentær viden om, hvordan en haandtrykt bog blev til, kan selv en ikke-matematiker oftest uden større besvær konstatere, om et ark har et lige antal blade, og hvis ikke, om det tilsyneladende manglende blad er brugt andetsteds i bogen, eller om det ser ud til, at det er gaaet tabt. Dersom tvivl foreligger, bør boghandleren sige det i sin beskrivelse; dette er ikke mindre betydningsfuldt nu, hvor bogpriser ofte naar astronomiske højder.

»Hvilken maalestok bør jeg anlægge som samler?« er det

Smudstitel mangler?

*Eksemplarets
tilstand*

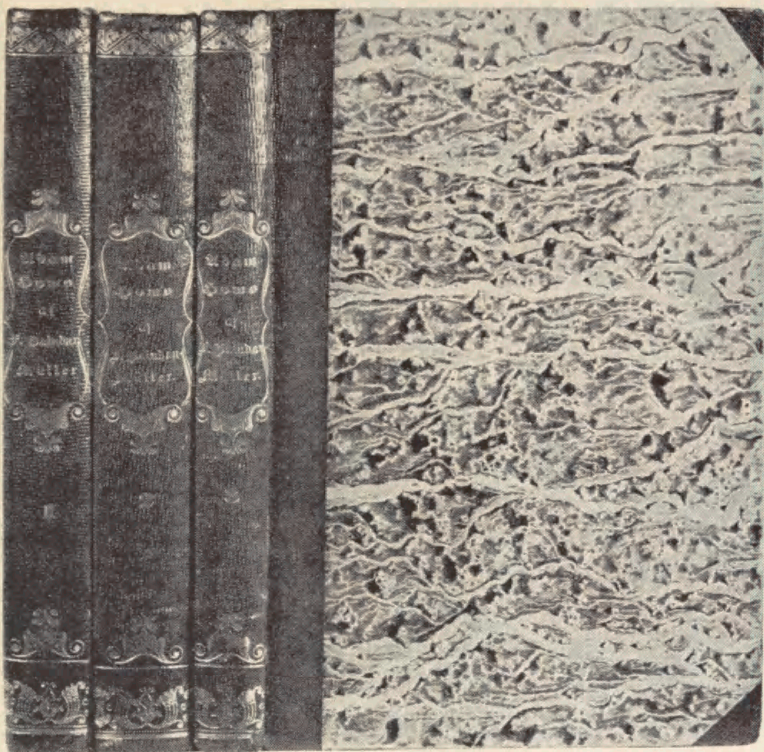

Fig. 1. *Adam Homo*,
1842-9 i tre samtidige
halvsafiansbind

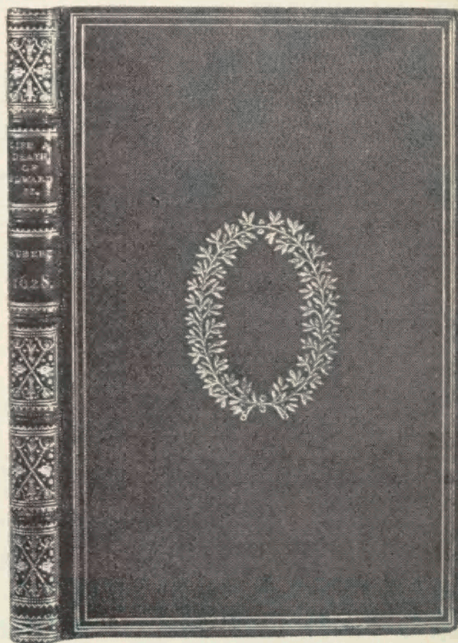
forstaaelige spørgsmaal fra den forholdsvis uerfarne. Det er svært at give alt for kategoriske raad; ikke desto mindre er visse fundamentale. Prøv at erhverve det bedste eksemplar du kan overkomme. Det er urimeligt og urealistisk at anlægge samme maalestock for en bog fra det 16de aarhundrede som for en fra det 20de. Ligesom en Spenser's *Faerie Queene* (1590) i første udgave med titlen i facsimile eller *Christian III's Bibel* (1550) med et manglende blad stadig er en saare attraaværdig besiddelse, saa er en *Digte 1906* eller en ukomplet *King Solomon's Mines* (1885) en uting med mindre eksemplarets skavanker er opvejet af helt ekstraordinære faktorer som en intim dedikation fra forfatteren. Smag kan nu engang ikke diskuteres. Det er derfor vanskeligt at være dogmatisk, hvad angaar den form, der gør en bog mest attraaværdig, forudsat at dens fysiske ydre er i harmoni med dens indre. Nogle vil foretrække *Adam Homo* (1842-49) i samtidige røde halvsafiansbind (fig. 1), andre samme bog ubeskaaret i de oprindelige bogtrykte omslag. Et eksemplar, hvor ubeskaaret det end maatte være, i et moderne, kostbart helmaroquinbind uden sammenhør med indholdet

maatte nøjes med trediepladsen. Gudskelov var visse danske mesterbogbindere som Anker Kyster mænd med megen smag. Kyster evnede at lave et nyt bind, der passede til en gammel bog (fig. 2).

I England syndedes der i begyndelsen af dette aarhundrede stygt. Mange samlere og boghandlere lod enhver bog af nogen betydning indbinde af Rivière i ens bind af kalv eller maroquin, mere eller mindre kvalt af guld, teknisk dygtigt gjort, og ofte uden samklang med bogen, hvadenten den var fra 1590, 1690, 1790 eller 1890 (fig. 3). Disse bind betragtes nu af de fleste engelske samlere som en uting, visse gaar endog saa vidt (forfatteren af denne artikel deriblandt), at de lader deres bogbinder rive en saadan misforstaaelse af en bog, det ikke har været muligt at faa i et samtidigt bind, og lader den binde i noget, der, omend det ikke er en direkte pastiche, alligevel svarer mere til indholdet og er nærmere den tid, hvor bogen først saa dagens lys (fig. 4).

Om en bog har overlevet i sin oprindelige skikkelse, hvor beskeden den end maa være, lad være med at 'forbedre' eksemplaret. Om beskyttelse, f. eks. af en skrøbelig lille digtsamling i karduspapir, er nødvendig, lad en bogæske lave, der, om bogen fortjener det, kan laves som en 'falsk bog' med en ryg, der ikke

Fig. 2. *En Spurv i Tranedans*, 1849, halvbind i samtidig stil af Anker Kyster
Fig. 3. Sir Francis Hubert's *Deplorable Life and Death of Edward the Second*, 1628, i rødt maroquinbind af Rivière

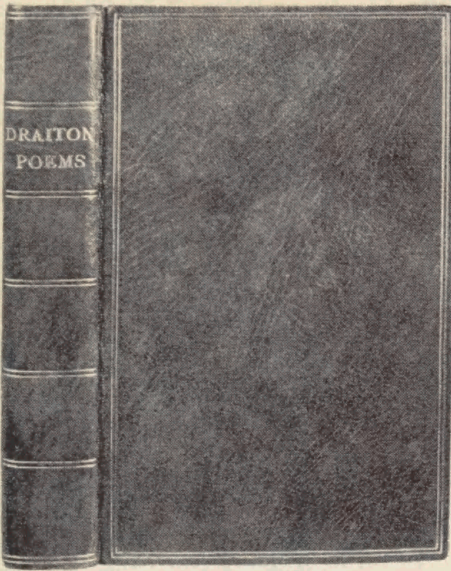

Fig. 4. Michael Drayton's *Poems*, 1605, i bind tegnet af forfatteren, udført af Sangorski & Sutcliffe i 'native dyed' rød niger

misklæder boghylden (fig. 5). Det er forbavsende, hvilken respekt en bogæske indgyder den uindviede! Bogsamleren har en pligt: at bevare originalt materiale. Bibliografien, d. v. s. den disciplin der har at gøre med bogens tilblivelseshistorie, er saare afhængig af eksemplarer af bogen, der er nærmest muligt den tilstand, i hvilken den først kom frem i bogladen.

Nutidens samlere af nutidens bøger kan gøre eftertiden en stor tjeneste. Det diskuteres ofte, om det er rimeligt at binde omslag, for- og bag- saavel som ryg, naar en bog skal indbindes med megen omhu. Den debat burde nu være ovre. Alt materiale, der hører oprindeligt til bogen, maa bevares. Det er rimeligt at forgylde det øverste snit – for at bevare bogen mod støv og snavs – men de to andre snit bør bevares ubeskaarne. Det er muligt at forgylde uden at beskære, hvad englænderne kalder 'gilt on the rough'. Resultatet er tiltalende – en let uregelmæssig overflade – der alligevel beskytter bogen. I de angelsaksiske lande har der siden Locker-Lampson's tid (*Rowfant Catalogue*, I, 1886, II, 1900) blandt samlere været en voksende forstaaelse for bogen i dens oprindelige tilstand. Selv om det i Danmark maaske er tilfældet for bøger fra det 19de og 20de aarhundrede, er bøger fra tidligere aarhundreder, der har overlevet i deres oprindelige bind, kun i snævre kredse værdsat som noget særlig attraaværdigt. Selvfølgelig kan en gammel

Se noten side 300

Den oprindelige tilstand

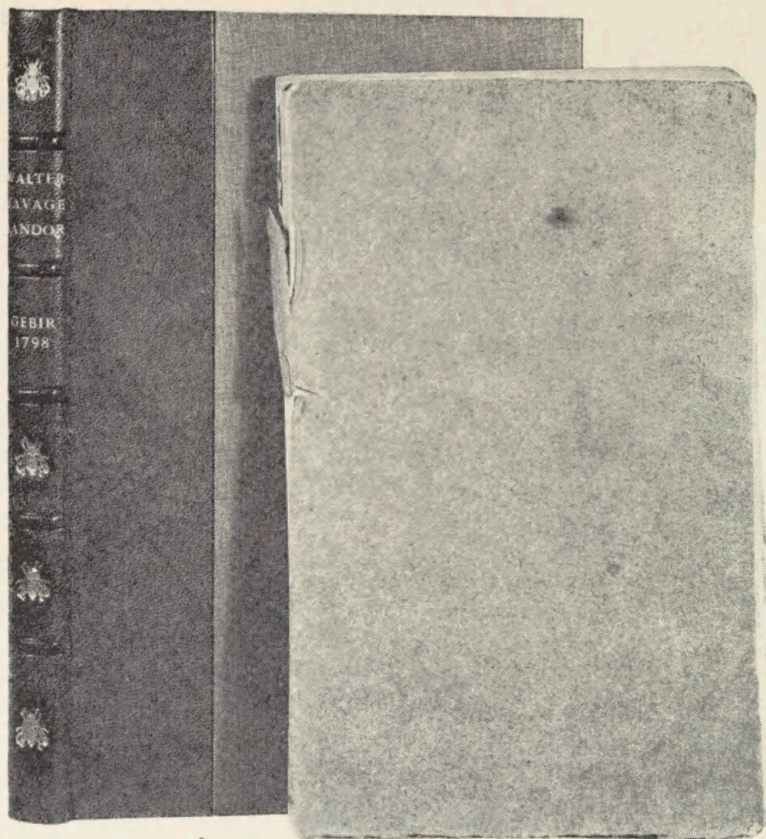

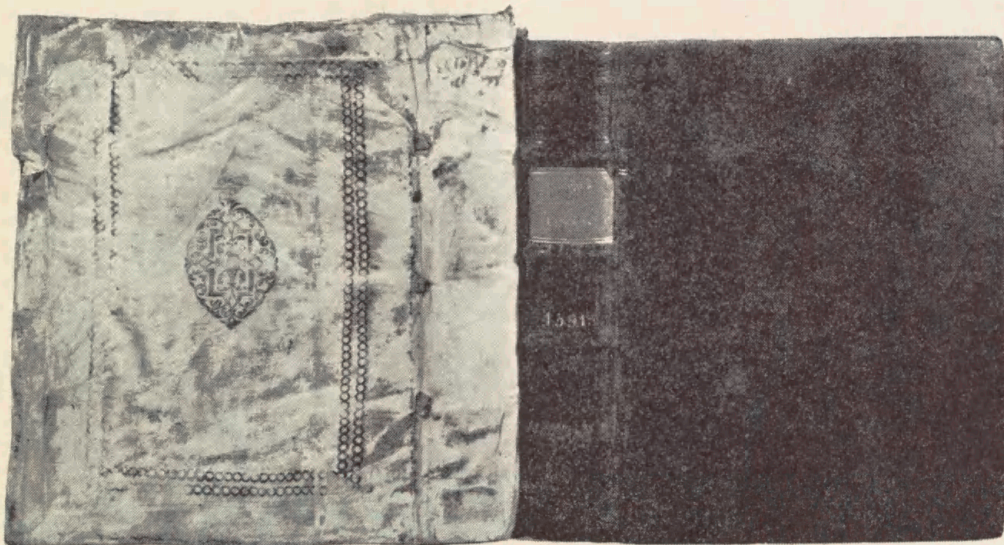
Fig. 5. Walter Savage Landor's *Gebir*, 1798. Ubeskaaret i originalt omslag, med bogæske lavet i $\frac{1}{4}$ grøn maroquin af Sangorski & Sutcliffe

dansk bog være tiltrækkende, selv om den er i et moderne bind; men om der er et valg, har der tidligere været og er der maaske stadig alt for megen uskreven beundring for et nyt pragtbind – »rigt forgyldt helmaroquin af Hedberg« – fremfor et beskednere, men langt mere passende samtidigt bind. Et 18de aarhundrede bind om en bog fra det 16de aarhundrede kan maaske endda gaa an, men hvor uendeligt rigtigere er et samtidigt pergamentbind om bogen (fig. 6). En Shakespeare *Second Folio* (1632) er i komplet stand en attraaværdig ting selv i et prangende Rivière helmaroquinbind, men den samme bog i et beskedent samtidigt kalveskinsbind (der er en stor sjældenhed, fordi tidligere generationer begik mange fejltagelser og ombandt skaanselsløst) er saa uendeligt at foretrække. Køberen af Jonas Skougards eksemplar i denne attraaværdige tilstand gav saa tydeligt udtryk derfor i norske kroner erlagt paa auktionen.

Danmarks litteratur, med undtagelse af perioden op til 1600, dækket af Laurits Nielsen's fremragende arbejder, er saare slet forsynet med fyldige bibliografier. For mange af det 19de aarhundredes forfattere er der kun de ringeste bibliografiske hjælpemidler for samlere og litteraturhistorikere, og det er synd, for begge gaar glip af meget. Alt for ofte skelnes der ikke mellem 'oplag' og 'udgave', om man tør oversætte de to veletablerede engelske udtryk 'issue' og 'edition' saaledes. Et titeloplag bestaar af de oprindelige ark, med et enkelt eller et mindre antal blade, f. eks. titel og fortale omtrykt. Bogen er stadig den samme udgave. Kun hvis bogen er sat om, bliver der tale om en ny udgave. Det er misvisende at kalde en nysat bog for et nyt oplag; det er retteligere en ny udgave, selv om teksten er ændret. Det er navnlig misvisende, fordi ordet oplag ogsaa bruges om et genoptryk fra den oprindelige sats. Den sidste form kunne rettelig benævnes et genoplag. Hvad end skik og brug maatte have været tidligere, vil jeg gerne opfordre til, at begreberne paa dette omraade klares i dansk bibliografi og bringes paa linie med international skik og brug.

Altfor sjældent brugt i Danmark er fagudtrykkene *cancelandum* og *cancellans*. Det første ord betegner et blad i den oprindelige form af bogen, som forlægger eller forfatter af den ene eller anden grund besluttede at skære ud af bogen, enten paa grund af trykfejl, eller fordi en passage havde fornærmet, eller maaske fordi den person, bogen var tilegnet, havde faaet

Fig. 6. Lyndsay's *Samtale Imellom Forfarenhed / oc en Hoffdienere*, to udgaver, begge trykt i København 1591. Den ene i samtidigt blødt pergament dekoreret i sølv, den anden i et kalveskindsbind fra det 18de aarhundrede

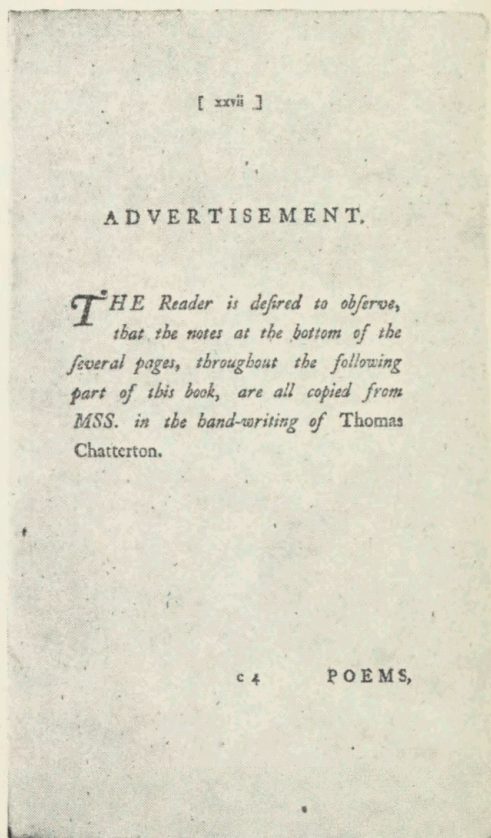
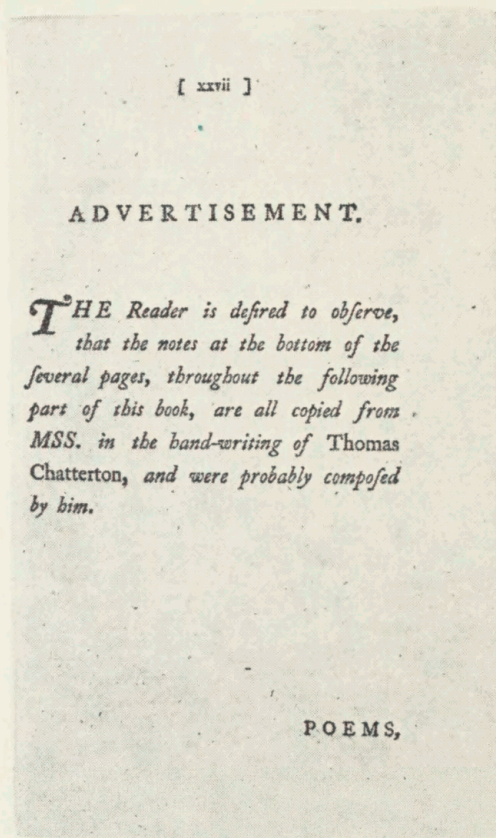

en højere rang. Det erstattes af et omtrykt blad, *cancellans*, hvor den famøse passage er fjernet eller ændret. Efter sagens natur vil man sjældent finde et *cancellandum* i bogen, undertiden har det overlevet ved et tilfælde, og det kan være af stor interesse. Værker, der udkom i hefteform, har ofte blade, der gentages i næste hæfte, oftest i ændret form.

Fig. 7 er et andet eksempel. Da Thomas Chatterton's *Rowley Poems* (1777) udkom efter hans død, rasede der en livlig diskussion om digtene var ægte, d. v. s. om de var middelalderlige, som Chatterton havde hævdet, eller om de var den fattige drengs eget fabrikat. Havde man dengang været mere interesseret i bibliografi, vilde man have opdaget, at et blad i fortalen var et *cancellans*. Hvad bladet havde erstattet var samme note, men med en ekstra sætning, 'og de var sandsynligvis skrevet af ham'. Nogle ganske enkelte eksemplarer af bogen slap ud med den oprindelige note. Saa ofte er den første lille udgave af Blicher's *Samlede Noveller* (1833-36) beskrevet: 'første bind

Cancellandum,
cancellans

Fig. 7. Chatterton's
Rowley Poems, 1777.
Bladet med
ADVERTISEMENT som
cancellandum og
cancellans

i andet oplag, første ark blev omtrykt paa grund af de mange trykfejl'. Det er højst problematisk, om denne forklaring er andet end spekulativ. Der er faktisk kun enkelte smaafejl i latinen i første oplag. Disse fejl kunne med lethed været rettet i satsen uden at nødvendiggøre, at hele satsen af teksten i første ark saavel som titlen sattes om. Forklaringen er sikkert en helt anden. Da Blicher's første bind udkom, var der kun ganske faa abonnenter, antallet tiltog betydeligt med andet bind (subskribentlisten er meget længere). Senere tilkomne abonnenter vilde ogsaa have første bind. Men satsen til det meste af det første ark var blevet spredt, og det var nødvendigt at sætte det hele igen. At enkelte trykfejl blev rettet undervejs er forståeligt. Første bind i første oplag af Blicher's *Samlede Noveller* er maaske af den grund en af de større sjældenheder i det nittende aarhundredes danske litteratur.

Vi har for faa oplysninger om papiret, der blev brugt i mange danske bøger, eller rettere, oplysningerne er ofte utilgængelige. Bertelsen's *Blicher Bibliografi* (1933) oplyser ikke en om, at *Trækfuglene* [1838] forefindes paa tarveligt trykpapir og paa skrivepapir. Man maa opsøge subscriptionsindbydelsen i *Randers Avis* for 19. April 1838. Bogen kostede 2 mk. 4 sk. og paa 'Skrivepapir' 3 mk. 4 sk. Forskellen mellem eksemplarer paa de to forskellige papirsorter er slaaende, naar de lægges ved siden af hinanden. Et ubeskaaret ekemplar paa det tarvelige papir er større af format end et paa skrivepapir, men det sidste er nok mere tiltalende æstetisk. Men hvor man vilde ønske den slags oplysninger var at finde i forfatterbibliografier.

Det er unødvendigt at forfølge emnet i yderligere detaille, eller rettere pladsen tillader det ikke. Jeg vil ikke forsøge at forsvare den ægte bogsamlers stræben for at faa sine yndlingsbøger i saa tiltrækkende eksemplarer som muligt. R. W. Chapman skrev maaske saa sympatisk, som nogen har gjort det, om disse sager. Hans begreb: 'A Sense of the Past' – 'en fornemmelse for det svundne' bør gennemsyre al intelligent bogsamlen. Bøger er ikke blot antikviteter, de kan give os uendeligt meget mere ved deres indhold, de er hedengangne generationers aandsprodukter. De er kun i vor varetægt en stakket stund, og det er vor pligt at give dem videre i mindst lige saa god stand, som vi fik dem, saa fremtidige generationer kan faa samme fornøjelse af dem som uberørte vidnesbyrd fra den fortid, der skabte dem.

Book Collecting.
Four Broadcast
Talks. Cambridge
1950, p. 11 ff.